

**Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü:
LOZAN KONFERANSI'NDAN ÖNCE, KONFERANS
GÜNLERİNDE VE KONFERANSI İZLEYEN DÖNEMDE
İZMİR'DEKİ DURUM**

S.R.SONYEL

Yunanlı'ların 1922 yılı Eylül'ünde Anadolu'da uğradıkları büyük bozgunun ardından, Bağlaşık Devletler (özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya), yeni bir savaşın tehlikelerini önlemek amacıyla, Türkiye Büyük Millet Meclisi yönetimini, Yunanistan'ı ve öteki kimi devletleri ivediyle bir barış konferansına katılmaya çağırıyorlardı¹. Türkler, barış görüşmelerinin derhal başlayacağına dair Fransız senatörü Franklin-Bouillon'dan² güvence aldıktan sonra bu çağrıyı kabul ediyor; konferansın 20 Ekim'de İzmir'de yapılmasını öneriyorlardı³.

Konferansın nerede yapılacağı bir süre bazı anlaşmazlık ve güçlüklerle yol açıyordu. Kemalistler, bunun İzmir'de düzenlenmesi için direniyor; İzmir kabul edilirse, Mustafa Kemal'in de şahsen katılabileceğini öne sürüyorlardı⁴. Öte yandan, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Yunanistan'ı konferansta temsil edecek olan eski başbakan Eleftherios Venizelos'un duygularını incitebileceği kaygısıyla, toplantı yeri olarak

¹ İngiliz Devlet Arşivi (İDA), Dışişleri Bakanlığı (FO) belgeleri, FO 371/ 7892/E 9783: Bağlaşıklar'dan Ankara'ya nota, Paris, 23.9.1922.

² 20 Ekim 1921'de Büyük Millet Meclisi yönetimi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk)'le Ankara Antlaşması'nı Fransa adına imzalayan Türk dostu Fransız senatörü.

³ İDA, FO 371/7899/ E 10481, E 10569; FO 371/7901/E 10746; İngiliz Kabinesi belgeleri, Cab.P. 4287: Yusuf Kemal'den Bağlaşıklar'a nota, Ankara, 29.9.1922.

⁴ Ankara'dan Paris ve Roma'daki Türk temsilcilerine talimat, 8.10.1922; Ali Fuat Cebesoy: *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 88-9; Ali Türkgeldi: *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948, s. 170.

İzmir'i kabul etmiyor; konferans bir Türk kentinde yapılırsa, Türklerin pek haklı olarak buna başkanlık etmek istiyebileceklerine; böylece saygınlıklarını artırmış olacaklarına inanıyordu. Bu nedenle İzmir yerine Büyükkada, İstanbul, hatta Üsküdar önerilip reddedildikten sonra, Bağlaşıklar, konferansın, Kasımın ilk haftasında, İsviçre'nin Lozan kentinde yapılması kararını alıyorlardı⁵.

Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de bir kararsızlık, kuşku ve düzen havası içinde açılırken⁶, İngiltere Deniz Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir yazıda İzmir'deki durumu şöyle yansıtıyordu:

'(22 ile 29 Kasım 1922), tarihleri arasındaki dönem oldukça sakin geçmiş; Türk makamları tarafından yeni güçlükler çıkarılmamıştır. Kayda değer herhangi bir olay olmamıştır... (İzmir yangınında) yanan binaların enkazını yıkma işi hergün sürüyor. Yalnız tek bir gün içinde 80 inilâk kaydedilmiştir'⁷.

Aralık ayında Türk kurulu Lozan Konferansı'nda çetin mücadele verirken, o sırada İzmir'de bulunan *Cambrian* adlı İngiliz savaş gemisinin kaptanı W.L.Goldsmith, İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanına gönderdiği yazıda, İzmir'deki sakin durumun sürdüğünü bildiriyor, şu bilgiyi veriyordu:

'Şimdiki vali Abdül Halik, birkaç günden beri hasta olarak evinden çıkmıyor. Onun yerine Rahmi'nin⁸ atanacağı söyleniyor... Rahmi, Malta günlerinden beri sert bir İngiliz aleyhtarı olmuştur; dolayısıyla onun buraya dönmesi özlenmiyor.

9 Aralıkta tüm mebuslara Ankara'ya gitmeleri buyrulmuştur.

⁵ S.R.Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, II, Ankara, 1986, s.290-291.

⁶ a.g.e., s.303.

⁷ İDA, FO 371/9106/E 16 : Deniz Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na yazı no. M.43729/22, Londra, 28.12.1922.

⁸ Rahmi Bey, İttihat ve Terakki yönetimi günlerinde İzmir'de valilik etmiş Mondros Birakışması'ndan sonra öteki kimi İttihatçı önderler gibi İngilizlerce tutuklanarak Malta'ya sürülmüştü.

Onların tümü de Kemalisttir; aralarında, İzmir ve Türkiye'nin her yanında başgöstermeye başlayan Kemalist aleyhtarı parti mensupları yoktur. Kemalist aleyhtarları, şimdiki ekonomik durgunluk ve perişanlıktan bıkmiş olan iş ve ticaret sınıflarına mensupturlar...Pazar, Rus altınlarıyla doludur... Türk askerleri şimdi maaş almıyor; subaylara ise pek az para veriliyor...Ordu, Kemal'in gelecekteki politikasında muhtemelen önemli bir etkin olacaktır'⁹

Yine kaptan W.L.Goldsmith, İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanına 19 Aralık'ta gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

'Buradaki durum oldukça sakindir...Türkler, casusluğa karşı oldukça etkin önlemler aldılar. Benim ilişki kurmuş olduğum üç Türk makam sahibi, vali, gümrük müdürü ve liman amiri, daima çok dostça davranıyorlar ve takdire lâyıktırlar. Anlaşılan Rahmi şimdilik valinin yerini almayacaktır. İngiliz aleyhtarı ve Fransız yandaşı olduğu için Fransızlar onu öne sürmüşlerdi'¹⁰.

Aralık ortalarında Lozan Konferansı bir çıkmaza doğru yöneliyordu. İsmet Paşa 18 Aralık'ta Ankara'ya gönderdiği kapalı telyazısında, Türk yönetiminin ve ordunun hazırlıklı olmasını öneriyor, 'dört bir yandan bunalımlarla çevrili bulunuyoruz' diyordu¹¹. Bağlaşıklar hemen her sorunda Türkleri sıkıştırıyorlardı¹². Aralık ayının sonuna doğru

⁹ İDA, FO 371/9106/ E 513: *Cambrian* adlı İngiliz savaş gemisi komutanı W.L. Goldsmith'in İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanına gönderdiği yazı no. 49, İzmir, 13.12.1922.

¹⁰ A.g.b. no. E.809: W.L. Goldsmith'den İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanına yazı no. 49, İzmir, 19.12.1922.

¹¹ İDA, FO 371/7967/E 14392: İsmet Paşa'dan Ankara'ya kapalı telyazısı, Lozan, 18. 12.1922.

¹² A.g.b., no. E.14392: İsmet Paşa'dan Ankara'ya kapalı telyazısı, Lozan,

durum öylesine kötüleşiyordu ki, İngiliz başdelegesi ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İngiliz askeri makamlarını, her türlü önlemin alınması ve olağanüstü bir durum ortaya çıkarsa, uygulanabilecek bir harekât plânı hazırlanması yolunda uyarıyordu¹³. Bu durumdan bilgi sahibi olan Türk katları da boş durmuyor, Türk ordusunu hazırlıklı tutuyor ve İzmir de dahil, birçok yerlerde etkin önlemler alma yoluna gidiyorlardı.

İzmir'deki İngiliz başkonsolos vekili M. Urquhart, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson'a 3 Ocak 1923'de gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

'Yabancılara karşı ve özellikle Yunanistan'ın destekleyicisi olarak görülen Britanya'ya karşı yansıtılan düşmanlık duygusu, konferansın Lozan'da başlaması üzerine biraz yumuşama belirtisi göstermişti, ama, görüşmelerde bir biri ardına kaydedilen çıkmazlardan sonra bu düşmanlık yeniden güç kazanmıştır ve şimdi sadece, Britanya'ya karşı yöneltilmektedir. Britanya, Türkiye'nin amansız bir düşmanı olarak görülmektedir. Son on gün içinde burada bir savaş humması başgöstermiş bulunmaktadır...Türkler Bağlaşıklar boyun eğmezse, Ankara'nın savaş ilân edeceğine inanıyorlar'.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle okunan bu yazıyı, yetkililerden W.S.Edmonds 17 Aralık'ta şöyle yorumluyordu:

'Bu kötü bir durum olarak görünüyor. Türkler, limanın çevresine toplar yerleştirerek giriş kısmına mayınlar döşemiş olmakla, oradaki İngiliz savaş gemisini kendi insafları altına almış bulunuyorlar'.

23.12.1922.

¹³ A.g.b., no. E 14392: Lord Curzon'dan Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, Lozan, 26.12.1922.

Bunun üzerine, Dışişleri Bakanlığı, Yüksek Komiser vekili Nevile Henderson'a 19 Ocak'ta şu kapalı telyazısını gönderiyordu:

'(İzmir'deki) İngiliz savaş gemisinin orda tehlike içinde kalmasını dilemediğimizi Deniz Bakanlığı'na bildirmiş bulunuyoruz. Geminin oradan uzaklaştırılabilmesi konusunu tartıştık. (İngiliz) başkonsolusu (İzmir'den) kaldırılabilir ve İngiliz sakinlere, oradan ayrılmaları için bir fırsat daha verilebilir'¹⁴.

Bu arada Lozan görüşmeleri büsbütün çıkmaza giriyor ve konferans, İngiltere'den çok Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adli rejim, ekonomik kapitülasyonlar ve Türk-Yunan savaş tazminatı konularında kesintiye uğruyordu¹⁵. Bunun üzerine, Türk yönetimi, İzmir'deki Bağlaşık savaş gemilerinin 7 Şubat gece yarısına kadar çekilmelerini istiyor, aksi halde Mudanya Bırakışması'nın¹⁶ sona ermiş sayılacağı uyarısında bulunuyordu. Bu yeni bunalımdan kaygılanan Fransız devlet başkanı Raymond Poincare, İngilizleri işbirliğine çağırıyor; İzmir'deki savaş gemileri konusunun öteki konularla birlikte diplomatik yollarla çözümünü öneriyor; buna Paris'teki İngiliz büyükelçisi Lord Crewe aracılığıyla karşılık veren İngiliz hükümeti, İngiltere'nin, Ankara'nın tehditlerine baş eğmeyeceğini, her şeyin bir sınırı olduğunu, bu sınırı aşarak küçültücü bir duruma düşmek istemediğini belirtiyordu¹⁷.

Türklerin niyetini saptamak amacıyla İngiliz savaş gemisi *Curacoa* İzmir Limanına gönderiliyor, ancak Türk kıyı bataryaları hiç bir karşılıklıta bulunmuyordu¹⁸. Öteyandan Çanakkale, İzmit, İzmir ve öteki

¹⁴ İDA FO 371/9106/E 629: Başkonsolos vekili Urquhart'tan Henderson'a yazı no.2, İzmir, 3.1.1923.

¹⁵ İDA FO 731/9065/E 1631: İsmet Paşa'dan Ankara'ya rapor, Lozan, 5.2.1923.

¹⁶ Sonyel, *a.g.e.*, s. 280 vd.

¹⁷ İDA, FO 371/9056/E 1681: Büyükelçi Crewe'den Lord Curzon'a telyazısı, Paris, 11.2.1923.

¹⁸ İDA, FO 371/10224/E 4095: Türkiye Yıllık Raporu, 1923; ayr. bkz. Sonyel,

bunalımlı bölgelerde önü alınamayacak olaylar çıkmasından kaygılanan İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri vekili Nevile Henderson, konferansın ertelenmiş sayılmasını ve bunun İsmet Paşa'ya bildirilmesini öneriyor, önerisi kabulleniyor, bunalım atlatılıyordu¹⁹.

Bu olayı izleyen günlerde, konferansın İngiliz çıkarları adına değil de Fransız ve İtalyan çıkarları adına kesintiye uğramış olduğu Türkiye'de öğrenilince, İngilizlere karşı olan düşmanca duygular biraz yatışıyor; Nevile Henderson, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 13 Şubat'ta gönderdiği 'ivedi' işaretli kapalı telyazasında şu öneride bulunuyordu:

'İzmir olayı sırasında gerekli kararlılık ve sertliği österdiğimiz gibi, şimdi de, İzmir'e son günlerde göndermiş olduğumuz tüm ek savaş gemilerini geri çekerek, kendi uzlaşıcı tutumuzu kanıtlamamızı ve böylece, buradaki İngiliz yandaşı partiye cesaret vermemizi rica ederim. Savaş gemilerinin, İzmir'de yapılacak olan iktisat kongresinden önce çekilmesi siyasi açıdan yararlı olacaktır'²⁰

Anlaşılan, Henderson'un dileği yerine getiriliyordu.

23 Nisan'da Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi başlıyor, Temmuz'un üçüncü haftasının sonuna kadar sürüyordu. O sırada İzmir limanında bulunan *Caradoc* adlı İngiliz savaş gemisinin komutanı, İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanına 12 Temmuz'da şu raporu gönderiyordu:

'İzmir'deki durum sakindir. Vali, ziyaretimi 10 Temmuz Salı günü iade etti ve bana, barışın bir hafta içinde imzalanmasını ve

a.g.e., s. 333.

¹⁹ İDA, FO 371/9065/ E 1639 ve E 1644: Henderson'dan Curzon'a telyazısı, İstanbul, 9.2.1923; Curzon'dan Henderson'a telyazıları, Londra, 9 ve 12.2.1923; ayr. bkz. Sonyel, *a.g.e.*, s. 334.

²⁰ İDA, FO 371/9107/ E 1784: Henderson'dan Dışişleri Bakanlığı'na 'ivedi' işaretli kapalı telyazısı no. 82, İstanbul, 13.2.1923.

verilecek resmi bir işaretle, sahilde büyük kutlama törenleri yapılmasını beklediğini bildirdi. Konferansta bir anlaşmaya varılmış olmasından memnun görünüyordu... Türk halkı da pek memnun görünüyor. Her yanda bayraklar yolları süslüyor ve birçok (motörlü) arabalar donatılmış bulunuyor. Bunların dışında başka bir gösteri kaydedilmemiştir' ²¹.

Aynı İngiliz komutanı, bir hafta sonra (19 Temmuz'da) kaleme aldığı raporda şöyle diyordu:

'İzmir büsbütün sakindir; ama Lozan'daki kararsızlık ve gelecekte emin olmamak, Avrupalıları ve Türkleri kaygılandırıyor. Hükümet ve Ordu büyük yoksulluk içindedir. Ticaret büsbütün duraklamıştır. Ankara'daki aşırı, sentralizasyon (merkeziyetçilik), ülkenin her yanında takınlığa ve idari karışıklığa neden oluyor. Açıktan açığa isyandan söz ediliyor. Şu anda en tehlikeli adam, Batı ordusu komutanı Nurettin Paşa'dır. Kendisi oldukça muhteristir; Ordu'da çok sayıda yandaşı vardır ve son günlerde politikaya karışmaya başlamıştır. Ankara'dakiler ondan korkuyor ve onu denetim altında tutmak için ellerinden geleni yapıyorlar'.

Bu rapor, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda ilgiyle izleniyor, yetlilerden W.S. Edmonds, 15 Ağustos'ta kaleme aldığı yorumda şöyle diyordu:

'Son günlerde görevinden çekilmiş bulunan Nurettin Paşa'ya yapılan atıf ilginçtir... Kemal'in İzmir'i ziyaretinin nedeni herhalde ordaki siyasi memnuniyetsizliktir'²²

²¹ İDA, FO 371/9109/ E 8121.

²² A.g.b., E 8288.

Lozan Antlaşması imzalanmadan üç gün önce, (yani 21 Temmuz'da) İzmir'deki İngiliz başkonsolos vekili Urquhart, Lord Curzon'a gönderdiği yazıda, Türkiye'deki durumun genellikle kötüye doğru gitmekte olduğu iddiasında bulunuyor; Dışişleri Bakanlığı yetkilisi W.S.Edmonds ise bu konuyla ilgili olarak şu yorumda bulunuyordu:

'...O (Urquhart), Türkiye'nin hiçbir fazilet sağlamadığı gibi, kendi kötülüklerinden de hiçbirini yitirmediğini saptamış bulunuyor. Geçmişte hiç değişmemiş veya devrim görmemiştir. Modern görüşlere sahip birkaç halis yurtseverin etkisinin, halkın uyuşukluğuna karşı pek başarılı olması kuşkuludur'²³.

Aynı başkonsolos vekili, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından iki gün sonra (26 Temmuz'da), Lord Curzon'a şu yazıyı gönderiyordu:

'İzmir sakindir. Barışın imzalandığı haberi, buraya, 24 Temmuz salı akşamı ulaşmıştır. O andan itibaren kent bayraklarla donatılmıştır. Hergün şenlik olarak toplar atılıyor, yürüyüşler yapılıyor, bandolar çalıyor, fişekler atılıyor ve tüfeklerle havaya ateş ediliyor. Mustafa Kemal Paşa Çarşamba günü buraya gelerek Karataş'a yerleşmiştir. Anladığıma göre buraya tatilini geçirmeye gelmiştir'²⁴.

Bu arada, İngiliz Akdeniz Filosu başkomutanı Amiral O de B.Brock'un 29 Temmuz'da Nevile Henderson'a bildirdiğine göre, o gün toplantı yapan Bağlaşık Devletler'in amiralleri, Lozan Antlaşması onaylandıktan sonra, İzmir'deki Bağlaşık savaş gemilerinin 24 saat içinde ve kendi yönetimlerinin inisiyatifiyle geri çekilmesini hükümetlerine

²³ IDA, FO 371/ 9131/ E 8317: Urquhart'tan Curzon'a yazı, İzmir 21.7.1923; ayr. bkz. S.R.Sonyel: *Atatürk, the founder of Modern Turkey*, Ankara, 1989, s. 103.

²⁴ IDA , FO 371/9109/ E 8553: Urquhart'tan Curzon'a yazı, İzmir, 26.7.1923.

önermek kararını alıyorlardı. Bu kararı onaylayan Nevile Henderson, bunu 39 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildiriyor; Bakanlık, bu öneriyi kabullendiğini ve durumu sözlü ve gayri resmi olarak Türk makamlarına duyurmasını 8 Ağustos'ta Henderson'a yöneriyordu²⁵.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Lozan Antlaşması'nı 23 Ağustos'ta onaylaması üzerine²⁶, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, ertesi gün Henderson'a şu kapalı telyazısın gönderiyordu:

'Türkiye Antlaşma'yı şimdi onayladığına göre, meslektaşlarınıza benzer yönergeler gönderilmesini beklemeden, İngiliz savaş gemilerinin İzmir'den geri çekileceklerini Ankara yönetimine gayri resmi olarak bildiriniz' ²⁷.

Böylece, Türk topraklarının Bağlaşıklar'ca boşaltılması başlıyor²⁸, boşaltma, 2 Ekim 1923'de resmen sona eriyor²⁹; son işgal gemileri ise Aralık ortasında Türkiye'den çekiliyordu³⁰.

²⁵ İDA, FO 371/ 9164 / E 7999: Amiral Brock'dan Henderson'a kapalı telyazısı, 29.6.1923; Henderson'dan Curzon'a kapalı yazı no.450, İstanbul, 30.7.1923 ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a kapalı telyazısı, Londra, 8.8.1923; ayr. bkz. S.R.Sonyel: 'İngiliz gizli belgelerine göre işgal gücünün Türkiye'de son günleri ve Cumhuriyetin kuruluşu', *Bellekten*, XLII, no. 165, Ocak 1978, s. 110, n.9.

²⁶ İDA, FO 371 / 9131 / E 8542: Henderson'dan Curzon'a kapalı telyazısı no. 426, İstanbul, 23.8.1923.

²⁷ İDA, FO 371 / 9164 / E 8378: Dışişleri Bakanlığı'ndan Henderson'a kapalı telyazısı no. 257, Londra, 24.8.1923.

²⁸ Sonyel: Bellekten no. 165, *a.g.e.*, s. 112-3.

²⁹ *a.g.e.*, s.116.

³⁰ *a.g.e.*, s. 123.

